

תוכן העניינים

הקדמה

1	. . . . .	הדת והמדע במחשבת ימי הביניים והעת החדשה .
66	. . . . .	היחס בין הדת ובין הפילוסופיה לפי יהודה הלוי
86	. . . . .	המוטיבים הדתיים בפילוסופיה של הרמב"ם
103	. . . . .	תורת־האלוהים של הרמב"ם
119	. . . . .	בעית מקורות המציאות בפילוסופית הרמב"ם
136	. . . . .	תורת המושג של הרלב"ג . . . . .
149	. . . . .	בעית הבחירה החפשית במשנתם של חסדאי קרשקש והאריסטוטלאים המוסלמים
169	. . . . .	לחקר המקורות של ספר העיקרים . . . . .
192	. . . . .	"ירושלים" למנדלסזון ו"המסכת התיאולוגית־המדינית" לשפינוזה
218	. . . . .	קאנט והיהדות . . . . .
230	. . . . .	משנתו של מאכס ובר על הסוציולוגיה של היהדות העתיקה
259	. . . . .	על יסודות היהדות (מחזור הרצאות)
281	. . . . .	אכסיסטנציה ואידיאה (הערות לביקורת הפילוסופיה האכסיסטנציאלית)
305	. . . . .	מפתחות
318	. . . . .	מראה־מקום הדפסתם הראשונה של מאמרי הקובץ
319	. . . . .	רשימת קיצורים ותיקון טעויות . . . . .

הקדמה

בספר זה כונס מבחר ממאמריו ההיסטוריים והשיטתיים של יצחק יוליוס גוטמן. גוטמן היה מן ההוגים שהירבו לחשוב ומיעטו לכתוב (רשימה ביבליוגרפית של חיבוריו נתפרסמה ב"עיון", כרך ב' ונערכה על ידי ברוך שוחטמן; מילואים לרשימה זו ניתנו שם מידי שאול אש). כל מאמר ממאמריו מעיד על אופי הגותו ומבליט את דמותו הרוחנית: צלול־הדעת והביטוי, רחב־האופק וההיקף, דייקן בפרטים ומאירם מתוך ראייה כוללת, יודע את היהדות ידיעה שרשית וידיעה מתבוננת ויודע את עולמות היונות, הנוצרות, האישלום ותרבות אירופה, היסטוריון המודרך על־ידי ראייה שיטתית והוגה שיטתי הצמוד לקרקע של ההיסטוריה ברעיונותיה ובממשותה. מאמרים אלה דבר־ילוואי נאמנים הם לספרו המרכזי של גוטמן על הפילוסופיה של היהדות (מוסד ביאליק, ירושלים תשי"א). דברים שנאמרו בספר הזהו על דרך הדיון הכולל מקבלים את הארתם הנוספת והמפורטת במחקרים אלה. במרכז הגותו ומחקרו של גוטמן עמדה השאלה של דת לעומת מדע, או ביתר הרחבה דת לעומת ההגות הפילוסופית הראציונאלית. שאלה שיטתית זו הייתה בשבילו גם שאלה היסטורית, כלומר שאלת פגישת היהדות ודתה עם המורשה הראציונאלית של הפילוסופיה. גוטמן העלה במחקרים אלה קווים שונים בטיבה ובתוכנה של פגישה זו. מאמרים אלה רובם ככולם מתורגמים מגרמנית וזכותנו שנמצא מתרגם נאמן וטוב־טעם, תלמידו של גוטמן, שאול אש, שנטל על עצמו לתת את מאמרי גוטמן בלשוננו. על כך נתונה לו התודה. ההערות שבסוגריים מרובעים — משל המתרגם הם. מצאנו לנכון להוסיף למבחר זה של מאמרים מתורגמים ארבעה מאמרים שנכתבו במקורם בעברית ונתפרסמו בקבצים שונים. שני מאמרים הם היסטוריים (על תורת האלהים של הרמב"ם ועל המקורות של "ספר העיקרים") ונכללו במבחר משום שכלל הנושאים חייב שלא לפסוח עליהם. שני מאמרים אחרים הם מאמרים שיטתיים: המאמר האחד "אכסיסטנציה ואידיאה" הוא סיכום בוגר של עמדתו הפילוסופית הכללית של גוטמן תוך התמודדות עם אסכולה בעלת מהלכים בפילוסופיה של ימינו. המאמר האחר הוא מאמר על יסודות היהדות שבו סיכם בצורה תמציתית את תפיסתו הוא בשאלת מהותה של היהדות, זו השאלה שתמיד הייתה ברקע של דיוניו ההיסטוריים.

תודתנו נתונה בזה לקרן טייטש, שאיפשרה את הוצאת הספר, להוצאת הספרים על שם י"ל מאגנס של האוניברסיטה העברית ולמר חיים תורן שלקחו על עצמם את הטרחה שבהבאת ספר זה לדפוס.

ש"ה ברגמן, נתן רוטנשטרייך

המוטיבים הדתיים בפילוסופיה של הרמב"ם

הרמב"ם הוא הדמות המרכזית בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים. אין איש שאפשר להשוות לו מבחינת השפעתו לדורות, לא מבין אלה שקדמו לו ולא מבין אלה שחיו אחריו. קודמיו נדחו על ידי הרמב"ם, אם גם לא עד כדי שיכחה, הרי עד כדי כך שכמעט ולא התחשבו עמם בהמשך ההתפתחות הפילוסופית. ברם, הרמב"ם עצמו נמצא במרכז התנועה הפילוסופית עד לשלהי י"ב. בשלוש מאות השנים שעברו מהופעת „מורה הנבוכים“, חיבורו הפילוסופי העיקרי, ועד לגירוש היהודים מספרד, אין הרמב"ם הבסיס בלבד של כל הפעולה הפילוסופית הבאה אחריו, אלא פעולה זו אף מתקשרת בו במישרין מחדש תמיד — פעמים בהמשיכה במקום שפסק, פעמים בהתדיינה אתו תוך ביקורת.

על-כן ניתן להבהיר את מצב בעיותיה של הפילוסופיה היהודית של י"ב בכללה לאור שיטתו של הרמב"ם, והרי הבהרה כזו מענייניו של התיאור הזה, האומר להבין (1) את הרמב"ם בתור נציגה של המחשבה היהודית שביה"ב. ולא רק חשיבותו היוצאת-מגדרה-הרגיל של הרמב"ם, כשהיא לעצמה, מצדיקה תפיסה כזו, אלא אף טעמיה של חשיבות זו. הרמב"ם נמנה עם אותם הוגי-הדעות, שאין גדולתם בהביאם מוטיבים חדשים לגמרי לתוך התפתחות המחשבה, אלא בשוותם את הביטוי המושלם ביותר למגמות הרעיוניות המושלות בדורם, אחר שחשבו עד גמירא. הוגי-דעות יהודיים אחרים ישו לרמב"ם במקוריותם היוצרת, חסדאי קרשקש, לדוגמא, אולי ועולה עליו. מה שמעלה את פעלו של הרמב"ם על זה של כל האחרים, הריהו שכלולו המופתי שבו נתנסחו אף נמצאו פתרונים להעמדות-הבעיות, שנוצרו מתוך המצב הרעיוני של דורו. הרמב"ם הוא הנציג המופתי של האריסטוטליות היהודית. בתפיסת אריסטו מתבסס הוא לגמרי על האריסטוטלאים המוסלמיים הגדולים אל-פראבי ואבן-סינא. וכבר לפניו חדרה האריסטוטליות גם לתוך הפילוסופיה היהודית. אברהם אבן דאוד ניסה בספרו „האמונה הרמה“ להתאים את האריסטוטליות לתורת ישראל. וְיִתֵּר על עדות זו שבכתב וכיוצאות בה נאחזו באריסטוטליות חוגים נרחבים יותר של יהודים בעלי השכלה פילוסופית, בייחוד בספרד. ברם, עוד לא עלה בידי איש להאיר מן היסוד את הניגודים שבין שיטה זו ליסודי רעיונותיה של תורת ישראל וגם ליישבם — אותם ניגודים שאברהם אבן דאוד טשטשם יותר משפתרם. הרמב"ם הוא הוא שיצר מויגה כזאת בין שני עולמות המחשבה, שהלמה את גדולת העניין.

(1) בהתאם למטרת סידרת-ההרצאות, שהוא חלק ממנה.

וכך מונעת כל הפילוסופיה של הרמב"ם מניעים דתיים, לאמיתו של הדבר. ואם באנו להדגיש בדברים הבאים את המוטיבים הדתיים שלה במיוחד, אין אנחנו אומרים אלא זאת: אין לנו כאן עניין בפרטי הוויכוחים המיטאפיסיים, שבהם נערכת במשנתו של הרמב"ם ההתדיינות שבין היהדות ובין האריסטוטליות, אלא עניין לנו במניעים העמוקים המונחים ביסוד הוויכוחים הללו. בטרם נעבור לדבר על-כך, יוזכר — ולו בקיצור נמרץ — שאף השפעת הפילוסופיה של הרמב"ם — כמו זו של פילוסופיית-הדת היהודית בכלל — חורגת בהרבה מן התחום של תולדות הפילוסופיה במובנן הצר ומקומה בתחום תולדות היהדות. עוד מראשיתה לא הייתה הפילוסופיה היהודית שביה"ב מבודדת במקצועיותה, אלא העמיקה להשפיע על כל תחומי חיי-הרוח היהודיים. תולדות פרשנות המקרא נתונות להשפעתה במידה רבה, הפייטנות קולטת את רעיונותיה, ובשלהי יה"ב מתפתח סוג של דרשה פילוסופית המפיץ בקרב הקהילות את הרעיונות המופשטים ביותר של הפילוסופיה. לא יהיה בכך משום גוזמא, אם נאמר שבין היהודים המשכילים שבספרד ובפרובינציה נתפתחה בשלהי יה"ב מין דת-של-השכלה, שראתה את היהדות מכל וכל באספקלריה של האריסטוטליות. דת-של-השכלה זו נבדלת מתופעות דומות שבמאה ה-19 הבדל יסודי בכך, שלא פגעה בסמכות ההתגלות האלוהית, פרט ליוצאי-דופן קיצוניים אחדים. ואולם, למרות הכרה זו בסמכות ההתגלות, כמעט ואינו נופל שינוי פני הדת מזה שבדת-ההשכלה הממוצעת של הדורות האחרונים. השפעה נרחבת זו של הפילוסופיה מסבירה את ההתנגדות הקשה, שמתנגדים לה הדבקים במסורת היהודית הרצופה. רוב ימי המאה ה-13 גמשכת מריבה סוערת בין שוחרי הפילוסופיה למתנגדיה. מריבה זו מתפתחת פעמיים לידי מלחמות סיעתיות קנאיות בקהילותיהן של ספרד הצפונית ופרובינציה ומערערות עד היסוד בהן. דמותו של הרמב"ם נמצאת תמיד במרכז המריבות האלה. שוחרי הפילוסופיה נשענים על סמכותו לכל-לראש. אף מתנגדי הפילוסופיה, אם גם אינם מעיזים — על הרוב — לכוין את חרמותיהם נגד הגאון התלמודי המהולל ופונים במישרין רק נגד קיצוניותם של כמה פילוסופים מבני-דורם, הרי רואים גם רואים הם ברמב"ם את אבי-אבות התנועה הפילוסופית המביאה לידי תוצאות מסוכנות כאלה, ועל-כן רצונם לבטל ככל-האפשר גם את השפעת פילוסופיתו הוא. מבעד לכל הפרטים, שעליהם נסבה המריבה, נראית ההכרה הפנימית, שפירושה הפילוסופי של היהדות מביא לידי דת-של-פילוסופים, הרחוקה ת"ק פרסאות ממשמעותה האמיתית של תורת ישראל. ואמנם, בעיני הרמב"ם עצמו נראה היחס שבין הפילוסופיה ליהדות באור שונה שוני עקרוני. אם ציינו את פילוסופיתו כנסיון ליישב את היהדות עם האריסטוטליות — נתפסו המוטיבים של התפלספותו באופן חד-צדדי בלבד. כל-כמה שקרוב לליבו יישוב הניגודים שבין היהדות ובין פילוסופית האסכולה

האריסטוטלית — אין הוא רואה בפילוסופיה כשלעצמה איזו רשות זרה לדת והיצוניה לה, שלגביה מוטלת משימת הפישור וההסתגלות. אלא קיים יחס של זהות מהותית בין הפילוסופיה ובין ההתגלות האלוהית. חישופה של זהות זו — זה עניינו האמיתי. בתפיסה זו של אחדות שתי צורות האמת שותף הוא הרמב"ם לרוב הפילוסופים היהודיים. ברם לפיו מדובר לא רק בחפיפת תכנם האובייקטיבי של דברי ההתגלות מכאן וההכרה הפילוסופית מכאן. בעיניו הפילוסופיה לבדה היא האמצעי שבו קונים קנייה פנימית את תכנה של ההתגלות. מחוץ לפילוסופיה אין אלא האמונה במסורת, המקבלת את תוכן ההתגלות בדרך היצונית; ההכרה הפילוסופית היא בלבד יש לאל ידה לתפסו תפיסה פנימית. האמונה הדתית — לגבי הרמב"ם צורה אחת של ידיעה היא. הידיעה ההיסטורית של אמונת המסורת מגיעה אל מושאה רק מבחוץ ובעקיפין; רק לידיעה הפילוסופית, התופסת את מושאי האמונה במישור, אפשרי הוא המגע הישיר. בעיני אינטלקטואליזם זה של מושג האמונה דרגות הידיעה הפילוסופית הן הן דרגות הודאות הדתית. הפנמה דתית אפשרית היא רק בדרך של העמקה פילוסופית. לא זו בלבד, שהדת היא מושאה של הפילוסופיה, אלא אף זאת שהפילוסופיה משמשת היסוד המרכזי של הדת עצמה. היא הדרך המוליכה לאלהים — כפי שייראה עוד בהמשך הדברים. וכך רואה הרמב"ם בתפקידו הפילוסופי גם תפקיד דתי. הפאתוס של שכלתנות דתית זו נעימת היסוד הוא, הנשמעת ב"מורה הנבוכים" שלו.

בראייה היסטורית אין הפילוסופיה של הרמב"ם, עם כל־זוה, אלא מזיגה של היהדות עם האריסטוטליות ואפשר להבינה בתור זו בלבד. תפקידה של מזיגה כזו לגבי הפילוסופיה היהודית היה שונה לחלוטין מאשר לגבי האסכולסטיקה הנוצרית, שקיבלה אף היא בשלהי י"ב את הנהגתו של אריסטו. והרי כבר אבות־הכנסיה היטו את הפילוסופיה היוונית לצרכי הנוצרות, ומלכתחילה משתמשת נוצרות־י"ב בפילוסופיה מנוצרת זו. אמנם בנויה המסורת, שנתקבלה מאבות־הכנסיה, על קרקע האפלטוניות בעיקרה. נתגלה אפוא כמו עולם של בעיות חדשות, כשנודעו במעבר מן המאה ה־12 למאה ה־13 כל כתבי אריסטו בארצות המערב הנוצריות, מאחר שעד־אז היו ידועים בעיקר חיבוריו שבתורת־ההגיון בלבד. האמצעים, שבהם ניטעה האפלטוניות בקרקע הנוצרות, לא הספיקו כלל וכלל לגבי שיטת אריסטו המנוגדת לדתות המונותאיסטיות בחריפות יתירה בהרבה מזו של אפלטון. ואף־על־פי־כן רחוקים היו מלחוש את ההתנגשויות באותה האקטואליות כשם שחשו אותה בפילוסופיה היהודית. מצבה של הפילוסופיה הנוצרית היה שונה ממנה כבר בזאת, שגבול הנכונות לפשרה נסתמן על־ידי דוגמה מנוסחת בביורו, בעוד שבצד היהודי עמדו מול תורת אריסטו רק גופי המקרא והתלמוד, ששבעים פנים להם. ברם האריסטוטליות עצמה לא עמדה לעיני הוגי־הדעות היהודיים כתופעה שבספרות, כמו שהיה